

**“ALPOMISH” DOSTONINING YOZMA ADABIYOTDAGI
STILIZATSIYASI****(Usmon Azim ijodi misolida)****Ashurova Parvina Nurbobo qizi****O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti****ashurovap27@gmail.com**

Anonatsiya. Maqolada “Alpomish ” dostonining yozma adabiyotdagi ta’siri, dostonning g‘oyaviy xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Individual ijodkor misolida Alpomish obraziga murojaat qilingan asarlar tahlilga tortilgan. Usmon Azimning bir qancha she’rlari, hikoyasi va dramasi obyekt sifatida olingan. “Oybarchin bag‘rida-yu, Oybachinni izlar Alpomish...”, “Alpomish xususida shoir do‘stim Xurshid Davronga maxfiy xat”, “Turmush manzaralari” kabi she’rlari, “G‘oz” hikoyasi, “Alpomishning qaytishi” dramasi, “Tong otgan taraflarda” kabi dramatik dostoni shular jumlasidandir.

Abstract. The article discusses the influence of the epic poem "Alpomish" on written literature, the ideological features of the epic. Works that address the image of Alpomish are analyzed on the example of an individual artist. Several poems, stories and dramas by Usman Azim are taken as objects. These include poems such as "In the arms of Oybachin, Oybachinni izlar Alpomish...", "A secret letter to my poet friend Khurshid Davron about Alpomish", "Views of Life", the story "Goose", the drama "The Return of Alpomish", and the dramatic epic poem "In the Areas at Dawn".

Аннотация. В статье рассматривается влияние эпической поэмы «Алпомиш» на письменную литературу, идейные особенности эпоса. Произведения, обращающиеся к образу Алпомиш, анализируются на

примере творчества отдельных художников. В качестве объектов исследования взяты несколько поэм, рассказов и драм Усмана Азима. К ним относятся такие стихотворения, как «В объятиях Ойбарчина, Ойбарчинни излар Алпомиш...», «Тайное письмо моему другу-поэту Хуршиду Даврону об Алпомиш», «Взгляды на жизнь», повесть «Гусь», драма «Возвращение Алпомиш» и драматическая поэма «В местах, где рассветает».

Kalit so'zlar. “Alpomish” dostoni, metatizim, Alpomish obrazi, obraz stilizatsiyasi, stilizatsiya xarakterdagi folklorizm, milliy g'urur, milliy tafakkur;

“Alpomish” dostoni xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi. Unda o'zbek xalqining tarixi, adabiy merosi, azaliy urf – odatlari mujassam. “...Alpomish siymosi bizning qon-qonimizga singib ketgan, vujudimizga kuch-qudrat bag'ishlaydigan ma'naviy manbalardan biriga aylanib qolganki, uning nomi tilga olinishi zamon qalblar g'ururga tuyg'ularga to'lib, ketadi...”¹ - deydi hikoyanavis yozuvchi Shukur Xolmirzayev o'z xotiralarida. Xalq dostonlari eshitib ulg'aygan bola kelajakda albatta vatanparvar, fidoiy inson bo'lib kamol topadi. Zero, dostonlarda ifodalangan g'oyalar qahramonlikka, jasoratga, yurtga muhabbat, vatanga sadoqat ruhida yo'g'rilgan. Folklorda xalqning qalbi ruhi jo. Shu sababli u doim har sohani o'zini namoyish eta oladi. O'zining ma'naviy – ma'rifiy ziyosi ila adabiyotga o'z ta'sirini o'tkaza oladi. Bu ikki sohaga metatizim sifatida qarash yana afzalroq. Metatizim bu – umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlaydigan bir necha tizimlardan tashkil topgan tizimdir. Uni o'z ichiga oluvchi tizimlarni bir- biriga ta'sirini muvofiqlashtirishni integratsiya jarayonini tezlashishiga yordam beradi. Ushbu tadqiqotimizda “Alpomish” dostoning yozma adabiyotda individual ijodkor misolida stilizatsiyalashuv jarayonini tadqiq etamiz.

¹ Xolmirzayev. Sh. Marhabo, Alpomish/ Xolmirzayev. Sh. Men adabiyotni qismatim deganman...Adabiy o'ylar. Maqolalar. Suhbatlar./ - Toshkent : Sharq, 2022.-B.302-303

Usmon Azim ijodida “Alpomish” dostoning o‘rni ayrica. Shoirning lirikasida ham, nasrida ham, dramaturgiyasida ham Alpomish obraziga murojaat bor. Xususan, “Oybarchin bag‘rida-yu, Oybachinni izlar Alpomish...”, “Alpomish xususida shoir do‘stim Xurshid Davronga maxfiy xat”, “Turmush manzaralari” kabi she‘rlari, “G‘oz” hikoyasi, “Alpomishning qaytishi” dramasi, “Tong otgan taraflarda” kabi dramatik dostonida o‘z aksini topgan.

Tadqiqotchi Sultonqulova F. shoir ijodining metaforalik xususiyatlarni tadqiq qilar ekan yuqoridagi she‘rlarga quydagicha ta’rif beradi: “Oybarchin bag‘rida-yu, Oybachinni izlar Alpomish...” she‘rida Alpomish vatanda turib, Vatanni sog‘inadi, “Voh, elim” deb oh uradi. Bunga sabab ijodkor o‘zi yashayotgan jamiyatga nazar tashlab, atrofdagi kimsalar orasidan oliyjanob, ezgu fazilatli Alpomishdek fidokor insonlarni izlaydi. Ming afsuski, uning zamondoshlari boylik to‘plash bilan ovvora. El-yurtning rivojlanishdan ko‘ra o‘z manfaatlarini ustun qo‘yadi. Shu bois shoirning lirik qahramoni dostonidagi kabi “Alpomish”ni “sog‘ingan”². Adabiy suhbatlarning birida shoir “...har bir o‘zbekda “Alpomish”dek – mardlik, jasorat, fidokorlik bo‘lishini istayman,”³– deyishi bejiz emas.

Arpali cho‘lida Alpomish uxlar,

Uni uyg‘otmayman.

Uyg‘onsa, nima ish buyuramiz unga,

Xurshid Davron?

Ukam kabi Eski jo‘vada pista sotadimi?

² Sultonqulova F.B. Usmon Azim she‘riyatida metaforik obrazlar talqini. Dissertatsiya. Jizzax-2022, 85-bet.

³ “Har bir odamning ilohiy bir vazifasi borligiga ishonaman”/ O‘zbekiston xalq shoiri Usmon Azim bilan adabiy suhbat\ Suhbatdosh: R.Mullaxo‘jayeva . – Toshkent, Jannat Makon. – 2007. № 4 .-B 45-48

Akamday paxta teradimi ikki ming tonna?⁴

Chuqur qayg'uni ifodalagan ushbu she'rda shoir Alpomishni uyg'otish kerakligini bilsada, uni uyg'otish fikridan qaytadi. Zero, jamiyatning turli qing'ir qiyshiq illatlari ko'payib borayorgan bu paytda Alpomishni ham uyg'otib bular safiga qo'shilib ketishidan havotirda, yoki avlodlarining bu ahvolga tushganini ko'rsatishga uyalmoqda. Yurtdagi bu adolatsizlik, jamiyatdagi ijtimoiy ahvolning yomonlashganini, uni yangilash lozimligi haqidagi g'oyalarni Alpomish obraziga yangicha poetik vazifa yuklash orqali ifodalaydi.

Shuningdek, uning "Turmush manzaralari" she'rida Alpomish obrazi yuqoridagi g'oyalarni yanada rivojlantirgan:

- *Alpomish bo'lsa edi, -
Gapirinib qoldim men.*
- *Bizning azoblarga chiday olmasdan,
o'lib ketar edi bechora*
Alpomish,
miyig'ida kuldi yaktagi yamoq chol.
- *Sen o'lmaganmisan? –
dedi kampiri unga.*
O'ziga hayron qaradi
Yaktagi yamoq chol.

She'r qisqa bo'lsada yelkasida katta ma'no tashiyotganini ko'rib turibmiz. Kinoya va ramzlardan iborat ushbu she'rda "yaktagi yamoq chol" va "kampir" – Alpomish kabi o'g'lonlari bor yurtning ramziy timsoli. Biroq ko'ramizki, ular erksiz, o'zligini bilmaydi, ularning nihoyatda ahvoli og'ir. Ijtimoiy o'zgarish,

⁴ Усмон Азим. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 1995. – Б. 133.

ma'naviyatimiz tanazzulidan chuqur qayg'uda. Shoir Alpomish obrazi orqali muhitni yangilash, el-yurt farovonligi, uning porloq istiqloli yo'lida hamon mard va oliyjanob, diyonatli va halol insonlar kerakligini uqtiradi. Ma'lumki, dostonida Alpomish Boysun- Qo'ng'iro't va Qalmoq yurti Kashalni birlashtirib, unda adolatli davlat o'rnatgan qahramon sifatida tasvirlangan. Shoir she'rlarida Alpomishning kurashi nafaqat el-yurt ozodligi yo'lidagi kurash, balki O'zlikni tanish va insonlarga ham o'zligini tanitishdir. Biroq davr qahramoni yo'qligini anglagan shoir dostonidagi kabi Alpomishni orzu qiladi. "Alpomish" dostonida Alpomish xalqimizning orzu-umidlarining ifodasi sifatida yaratilgan bo'lsa, muallif mazkur obrazida ham ana shu ezgu maqsad yotadi.

Ijodkorning nasrda yozilgan "G'oz" hikoyasi va uni qoshimcha obraz va g'oyalar bilan boyitilgan varianti "Tong otgan taraflarda" nomli dramatik dostonida ham "Alpomish" dostoni asos bo'lgan deb bemalol aytishimiz mumkin. Alpomish zindonga tushganidan so'ng yarador holda Alpomishning qo'liga g'oz obrazidan ta'sirlanishi natijasida ijodkor bir biridan go'zal "G'oz" hikoyasi va "Tong otgan taraflarda" dramatik dostonini yaratdi. G'oz Alpomish qo'liga tushganida bir oyog'i singan, bir qanoti mayib bo'lgan holati ketib zindonga tushgan edi. Alpomish g'ozning holatini ko'rib, "O'z elimda, Bobir ko'lida yurgan vaqtlarimda bu g'oz menga yo'liqsa, butun yo'liqar edi. Hozir zindonda yarim odamman-da, bu g'oz menga yarim yo'liqdi" – deb o'ksinadi. Yarimta jon obrazida bu g'oz Usmon Azim ijodida ikki asarida bosh qahramon darajasidagi vazifani o'zida stilizatsiya qilgan. Stilizatsion folklorizmlarni yaratilishiga asos bo'lgan. Stilizatsiya xarakterdagi folklorizmlar – B.Sarimsoqov ta'biri bilan aytganda: folklor materiallarining ham g'oyaviy, ham mazmuniy jihatdan folkloriga to'liq tayangan holda ularni yangicha ishlov berish tufayli yuzaga keladi⁵. "Alpomish"

⁵ Саримсоқов Б. Фольклоризмлар типологиясига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1980. – №4. – Б. 40-41

dostonida g‘oz o‘ziga tegishli vazifani bajaradi. Usmon Azim ijodida esa g‘oz bilan bog‘liq jarayon hikoya va dramatik-dostonida sjuyet sifatida davom etadi. “G‘oz” hikoyasida yiqilmay qolgan g‘oz otgan merganga alam qilib, necha yildan beri o‘lasi bo‘lib qoladi. Negaki, merganchilikni ko‘p oriyat bilar edi. Hech qaysisining otgani xato ketmas edi. Alpomish xabarini olib qaytayotgan g‘ozni ovozi eshitib, oq yoyini hozirlab turgan paytda onasining ko‘ngliga g‘ozni saqlash, bir elni falokatdan qutqarish solingan edi. O‘g‘li nishonga olgan zahoti g‘ozni uchirib yuboradi-yu, shu bilan kampirni bir umrlik pushaymonlik umri davomida hamroh bo‘ladi. Oriyatga chidolmagan mergan og‘ir hastalikka yo‘liqadi. Zimmasiga yuklangan mas’uliyat hissi va yakka-yu yolg‘iz o‘g‘lining hayoti orasida qarshilantirish hikoya davomida kampirni qanchadan – qancha mashaqqatlariga sabab bo‘ladi. Kampir ana shu murakkab ruhiy jarayonda dunyoni, insoniyatni balo-qazolardan saqlab qola oladigan ilohiylashtirilgan kuch darajasiga ko‘tariladi. Hikoya “Alpomish” dostonidagi motiv asosida yozilgan bo‘lsada, dostonidagi epizodning davomi sifatida obraz stilizatsiyasini (Alpomish, Oybarchin, Yodgor obrazlarini) hosil qilgan holda tamoman yangicha holatda tasvirlanadi. Laylo Sharipova ijodkorning baxshiyonalarini tahlil qila turib, ushbu hikoya haqida quydagicha xulosa beradi: “Usmon Azim baxshiyonaning nasriy ko‘rinishlarini ham yaratdi. “G‘oz” nomi bilan yaratilgan baxshiyonani muallif hikoya deb belgilagan. Asarda so‘zboshi yozgan SH.Xolmirzayev ham “G‘oz” mutlaqo baxshi yo‘lida bitilganini aytib o‘tadi. Asar shunday samimiy bitilganki, kuni kecha do‘mbira chertib doston aytgan baxshining do‘stlari davrasida og‘zidan chiqqandek: biror bir jumlasida bugungi - XX asr nasridan nishona topolmaysiz”⁶

Usmon Azim 2013-yili ana shu “G‘oz” hikoyasi asosida “Tong otgan taraflarda” dramatik asarini yaratdi. Hikoyadagi voqea dramada yanada kengayib,

⁶Laylo Sharipova. She’riyat va folklor. Toshkent “Navro‘z” nashriyoti 2019. 57-bet.

badiiy salmog'i yanada ortadi. Yangi obrazlar bilan boyitilgan drama, syujetlar izchiligi bilan boshqa bir janr sifatida namoyon bo'ladi. Manguqut, Oyyorug', Manguhayot kabi obrazlar nomlari bilan o'ziga xos poetik vazifani ham bajaradi. Usmon Azim Ona - Tongyorug' va o'g'li – Yolg'izmerganning taqdirini tasvirlash orqali butun bir elning paydo bo'lishi, yashash uchun kurashishi va uzoq davrlarni bosib o'tish tarixini ko'rsatishga intilgan. Dramada onaning yelkasida juda katta mas'uliyat yuklanganki, nafaqat yagona zurriyodi, merosxo'ri Tongli elining yakka-yu yagona vorisini saqlab qolishi kerak. Oriyat va g'ururdan ham ko'ra, butun bir millatni saqlab qolish, Tongli elining yagona erkaki bo'lgan Yolg'izmerganni hayotda qolishini ta'minlash, bir xalqning davomiyligini yaratish g'oyasi asarga singdirilgan. Afsonaviy voqealar asosida qurilgan ushbu dramada xalqning milliy ruhi, fidokorlik, millatni asrash, or-nomus tuyg'ulari yuqori haroratda tasvirlangan. O'g'lini ko'z o'ngida so'lib borayotganini ko'rgan ona o'zini har tomonga uradi. Bu voqealarni yanada jonli tasvirlash maqsadida dramaga folklor obrazlarini stilizatsiya qilib, uning haqchilligini oshiradi. Unga binoan o'g'lining dardiga davo izlab kampir Bo'lgan kal deb ataluvchi folchiga boradi, undan natija chiqmagach, Luqmon Hakimga ham natoj istab boradi. Luqmoni Hakimning ham so'zlaridan tasalli topolmay, oxirgi umidi bo'lmish Alpomishning oldiga boradi. Dramada ham Alpomish dostonidagi mardligi, oriyatlilikini yo'qotmagan tarzda ifodalangan. Kampir oldida o'zini qarzdor his qiladi va folchining gapiga ko'ra yolg'iz o'g'li bo'lmish Yodgorni qurbonlikka berishga rozi bo'ladi. Drama xuddi shu syujeti, dostonning davomi tarzida ifodalangan. Oybarchinning kechinmalari, Alpomishning ruhiy azobi kitobga ham ta'sir etmasdan qolmaydi:

“— Eli uchun qurbonliqqa arziydigan sho'rlik bolam!— deb aytib yig'lab boshladi. Alpomish ko'zlarida qalqqan yoshlarini tiyib, bir keskin ishora qildi. O'rta sukut cho'kdi. Yodgorbekni peshonasidan o'pdi.”

— Bor, bolam,— dedi so'ng u — Qo'ng'iro't har kimdan qarzini uzib yurmog'i lozim... Bor, yolg'izim! Bor, Yodgorim! Yurtingni qarzini uz!—Keyin kampirga yuzlandi:—Ena, endi jo'nanglar! Iloyo farzandingiz shifo topsin!"⁷

Kampir bu taklifni qabul etmaydi uyga qaytarkan o'g'lining so'nggi umidini so'ndirishdan qo'rqib, tangriga nola qiladi va o'g'liga natoj sifatida o'zi o'sha g'ozga aylanib borib, o'g'lining o'qida halok bo'ladi. E'tiborli jihat Tongli urug'ining so'nggi vakillari bo'lmish Yolg'izmergan uylanishi kerak bo'lgan Manguhayotning onasi ham qizini hayotini saqlab qolish uchun kiyikka aylanadi. Bu ham folklarga xos bo'lgan afsonaviy voqelik bo'lib asarni yozma adabiyotdan ko'ra folklarga yanada yaqinlashtiradi. Ijodkor folklor obrazlarini stilizatsiya qilarkan ular folklordagi vazifasini aynan bajarmasa-da, u ilgari ma'nosini yo'qotib, yozma adabiyot qoidalariga qisman bo'ysungan va yangicha vazifa bajargan.

Xulosa o'rnida, ijodkor folklarga murojaat qilar ekan, ma'lum bir maqsadni ko'zlaydi. Asarini yana xalqqa yaqinlashtirishni, milliy g'urur, tafakkur, xalqparvarlik, fidoiyluk kabi tuyg'ularni o'tmishdagi bobokalonlarimizdan o'rganishni niyat qiladi. Zero, folklor faqat o'tmishning haykaligina emas, hozirgi zamonning baland ovozidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmirzayev. Sh. Marhabo, Alpomish/ Xolmirzayev. Sh. Men adabiyotni qismatim deganman...Adabiy o'ylar. Maqolalar. Suhbatlar./ - Toshkent : Sharq, 2022.-B.302-303
2. Саримсоқов Б. Фольклоризмлар типологиясига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1980. – №4. – Б. 40-41

⁷ Usmon Azim."Tong otgan taraflarda" dramasi

3. Laylo Sharipova. She'riyat va folklor. Toshkent "Navro'z" nashriyoti 2019. 57-bet.
4. Usmon Azim. "Tong otgan taraflarda" dramasi
5. Усмон Азим. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 1995. – Б. 133.
6. Sultonqulova F.B. Usmon Azim she'riyatida metaforik obrazlar talqini. Dissertatsiya. Jizzax-2022, 85-bet.
7. "Har bir odamning ilohiy bir vazifasi borligiga ishonaman"/ O'zbekiston xalq shoiri Usmon Azim bilan adabiy suhbat\ Suhbatdosh: R.Mullaxo'jayeva . – Toshkent, Jannat Makon. – 2007. № 4 .-B 45-48
8. Malika Fozilova.Usmon Azim ijodida "Alpomish" dostonlari motivlari/ o'zbek tili va adabiyoti jurnali 6/2015
9. "Har bir odamning ilohiy bir vazifasi borligiga ishonaman"/ O'zbekiston xalq shoiri Usmon Azim bilan adabiy suhbat\ Suhbatdosh: R.Mullaxo'jayeva . – Toshkent, Jannat Makon. – 2007. № 4 .-B 45-48